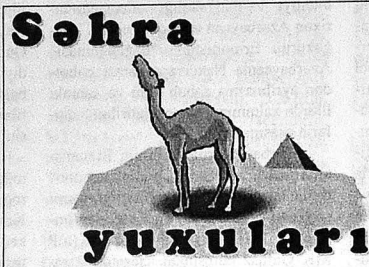

Böyük Vətən müharibəsi (1941-1945) illərindən sonra-
kı ilk onillikdə oynanılan tərcümə əsərlərindəki (Y.
Malyuşinin "Köhnə dostlar", B.Çiriskovun "Qaliblər",
C.Qou ilə A.Dnyussonin "Dərin köklər", A.Boryanovun "O
tayda", Tur qardaşlarının "Bir evin siri", B.Lavrenyovun
"Amerikanın səsi", V.Sobkonun "İkinci cəbhə arxasında") bezi mə-
qamları, fikirləri nəzərə almasaq
"Səhra yuxuları"nda ABŞ imperia-
lizminin müstəmləkəçilik siyasəti
ilk dəfəydi ki, bu dərəcədə ifşa olu-
nurdur.

Hadisələrin cərəyan etdiyi, özü
də müəllifin tapıntısı olan Bayalstan
ölkəsindəki, satqınlıq, riyakarlıq,
despotizm, saxtakarlıq, həqiqətin
qalın qara pərdə arxasında gizlədil-
məsi tamaşaçıya çox şeyi deyir, çox
şeydən ağah edir. Bu ölkədə baş
verən qeyri-insani hadisələr təbii
ki, bizə də yad deyildi. Həmin ölkə-
də baş verən eybəcərliklərin yayıl-
masında əsas fiqur olan polkovnik
Əmir bizə yaxşı tanış idi. Biz onun
nitqlərini əsitməmişdik, həтта
onu alqışlayıb əl çalmışdıq. Fikrimi-
zi əsaslandırma ona istinad etmi-
şik, onun mənavi iqlimi saflaşdır-
masından danışıbmışdıq. Danışmışıq,
tərif etmişik, "bəli, bəli" demişik.
Polkovnik Əmir isə məcbur edib ki,

**Anarın, ilk tamaşası 1981-ci il fevral
ayının 28-də göstərilən "Səhra yuxuları"
tamamilə yeni janrdadır pyes - qəzet janrın-
da yazılmış bir səhnə əsəri idi. Mövzu eti-
barilə yeni olduğu kimi, janr etibarilə də
yeni idi. Məna elə gəlir ki, Azərbaycan
teatrında bu janrdə əsər oynanılmamışdı.**

tapmacanın bir cavabını
deyə... İndi aşkarlıq işığında ağa-ağ, qaraya-qara deyildiyi
zamanda yazdığı Anarın, vətəndaş Anarın narahatlığı, təşvişi,
vətəndaş qeyrəti haqqında düşünməli olur. "Düşünürük ki,
yazdığı vaxtı qabaqlaya bilib, vaxtdan yüksəyə qalxıb. O vaxt
ki, onun haqqında indi zərk ağrısıyla danışıq, o vaxtdan üzü
ağ, alnı açıq çıxmaq çətinidir və hər adama nəsih olmur. Həqi-
qi sənətkar yazdığından xəcalət kəməməlidir" (1. s.11).

"Səhra yuxuları" əsərinin tamaşasında Vaqif Həsənovun
(sonralar İbrahimovlu) bir quruluşçu rejissor kimi cəsarətli ya-
radıcılıq aktarıları özünü göstərmişdi. Quruluşçu rejissor
"Səhra yuxuları"ni müəllifin yazdığı kimi pyes-qəzet janrında
səhnədə şərh etmişdi. Təbii ki, qəzet sözü publisistikaya işa-
rəydi. Burası da maraqlıdır ki, əsərdə zaman məlum, məkan
naməlum idi, buradakı surətlərin dünyagörüşləri dumanlıydı.
Surətlərin bu dumanlı dünyagörüşlərini həm siyasi, həm psi-
xoloji, həm də publisist qatda araşdırmağa çalışan quruluşçu
rejissor həm tamaşanın ümumi rəuhunda, həm qələmə alınan
mövzunun səhnə təcəssümündəki bədii həllində, həm də ob-
zərlərin daxili aləminin, psixologiyasının publisistik yolla qə-
bərliyi şərhində usta tərpənmişdi. "Publisistik psixologizmi da-
ha qabartmaq üçün qəzet dekorasiyadan, səhnənin dərin-
liyindən asılımsız ekranda göstərilən slaydlardan istifadə etmiş-
di. Dar küçə, mehmanxana, aeroport, otaq... slaydları hadisə-
lərin məkanını tamaşaçı təsəvvüründə əyaniləşdirdi və Vaqi-
fin rejissurasının əsas prinsiplərindən olan surət-ritmik dina-
mikliklini tənzimləyirdi. Ekranda slaydların göstərilməsinin di-
gər funksiyası siyasi-publisist qatı ön plana çəkməklə bağlı-
dı. Pyesdə hadisələr qəzet məqalələri prinsipində qurulmuşdu.

İlk baxışda müxtəlif mövzulu publisist hadisələrin biri-birilə
əlaqəsi yoxdur, ancaq daxili qatda rejissor onları vahid məq-
səd-süjet ətrafında birləşdirmişdi".

Quruluşçu rejissor "Səhra yuxuları" üçün tapdığı forma və
üslubu axıra qədər qoruyub saxlamışdı, hadisələrin ritmik və
dinamik inkişafına, əhəngdarlığına
çalışan Vaqif Həsənov tamaşanın
həm bədii tərtibatını, həm musiqi-
sini, həm də aktyor ifasını bu tonda
kökləmişdi. Bir gözələ o, tamaşanın
bütün yaradıcılarının: - bədii tərtiba-
tını hazırlamış rəssam Solmaz Haq-
verdiyevanın, musiqisini bəstələmiş
Polad Bülbüloğlunun, rollarda çıxış
edən aktyorların - Hamlet Qurbanov-
v (Hovard Bruk), Bəsti Cəfərovanın
(Luiza Bruk), Fuad Poladovun
(Tom Soyər), Həsən Turabovun və
Yaşar Nuriyev (Polkovnik Əmir),
Hamlet Xanızadənin (Doktor Kə-
rim), Fərəngiz Mütəllibovanın və
Hicran Qəşəmovanın (Leyla), Hacı
İsmayilovun (Rüzigar), Nurəddin
Quliyev və Nəbi Qədirovun
(Mehdi), Fəxrəddin Manafovun
(Həbib), Rafiq Əzimovun (Doktor
Mahmud), Əsgər Məmmədovun
(Birinci şahid), Telman Adıgözəlo-
vun (ikinci şahid), Şahin Cəbrayilo-
vun (Üçüncü şahid), Əlxan Quliyev-
v və Rüstəm Əliyev (Lal-dinməz polis), Məcnun Hacıbə-
yovun (Hərbi tribunal sədri), Nəcəf Nəcəfzadənin
(Həbsxana mollası), Firuz Xudaverdiyev (Birinci polis), Əli-
vida Cəfərovun (İkinci polis), Saleh Babayev (Üçüncü po-
lis), Məzahir Cəlilovun (dördüncü polis), Rafael Dadaşovun
(Birinci reportyor), Nəbi Qədirovun və Nurəddin Quliyev
(İkinci reportyor), Sadiq İbrahimovun (Üçüncü reportyor) və
Sevil Abbasovanın (Dördüncü reportyor) fikir və fəaliyyətlərini
tamaşanın yeni estetik prinsipləri əsaslanan forma və üslu-
bunu qoruyub saxlamağa və bu yolla tamaşanın faciəvi yükü-
nü, dinamikliyi artırıb dramatikizminin güvvətləndirməklə ba-
xımlı və təsirli olmasına nail olmuşdu.

Rəssam Solmaz Haqverdiyevanın bədii tərtibatında realıq,
yuxu atmosferi barədə təsəvvürü güclü olurdu. Bəstəkar Polad
Bülbüloğlunun musiqisi romantik əhval-ruhiyyəsi yaradan
notlarla yanaşı, azadlıq meyilli səslər, lirik-poetik, həm də hə-
zin dramatik çalılarla zəngin idi. Musiqi həm səhra, həm ha-
ray, həm azadlıq, həm də jurnalistlər mövzusunda uyğun şəkil-
də işlənmişdi. Musiqidə faciəvi-psixoloji notlar üstünlük təşkil
edirdi.

Heç şübhə yoxdur ki, əsərin mövzusu, janrı, quruluşun bə-
dii-texniki həlli, bədii tərtibatı, musiqinin cazibədarlığı nə qə-
dər yeni, mükəmməl, əhəmiyyətli, təsirli olsalar da, çox şeyi
aktyor oyunu həll edir. Aktyor ifası tamaşanın cazibədarlığını
artıra da bilər, zəiflədə də. "Səhra yuxuları"nın aktyor oyu-
nunda da yenilik, güvvət və cazibədarlıq vardı. Tamaşada
aktyor ifasının təhlilinə keçmədən əvvəl qeyd edim ki, "Səh-
ra yuxuları"nda baş verən hadisələrin cərəyan etdiyi ölkə
Bayalstan Anarın bədii tapıntısıydı. Necə ki, Danabaş kəndi

Cəlil Məmmədquluzadənin bədii tapıntısıydı. Bayalstan onlar-
la Şərq ölkələrinin ümumiləşdirilmiş simvolu kimi təsvirini ta-
pıb, özü də ABŞ-n köləsi simvolu kimi. "Səhra yuxuları"nda
Bayalstan köləlik ölkəsi, aclar, dilənçilər ölkəsi, satqınlar, ri-
yakarlar, iktidulilər, canilər ölkəsi kimi təsvirini tapıb. Əsərdə
deyildiyi kimi, bu yerin əhalisinin hər beş adamdan biri xəfiyyə-
yətlə əlaqədardır. Bu öz yerində, Bayal dövləti rəhbərlərinin
siyahısı da Anarın satirik ifasında yaxa qurtara bilməyib.
Prezidentin qardaşı Şərif Bayal şəhərinin bələdiyyə rəisidir;
prezidentin birinci arvadı (dörd arvadı var) Ziba Bayal mədə-
niyyət və məişət və istirahət naziridir; prezidentin oğlu Xəlil Ba-
yal ictimai əsasıya qoruma, polis və həbsxanalar naziridir; pre-
zidentin bacısı oğlu polkovnik Əmir Bayalstanın gizli polis ida-
rəsinin rəisidir; Bayalstanın prezidenti Feysi Bayalın özü isə...
aşbaz olub.

Tamaşaçı prezident Feysi Bayalı səhnədə görmürdü. Lakin
onun haqqında danışıqlardan məlum olurdu ki, o, əsl dikta-
torundur, hamıdan qorxan, hamını qorxudan bir diktatordur, ca-
nidir. Ölkədə on adamdan biri qazamatdadır. Əsərdəki bir mə-
qam Bayalstan kütləvi informasiya vasitələrinin yalan iktidulü
cəhətinə açmaqla yanaşı prezident Feysi Bayalın da Amerika
imperializmi qarşısında müti qul kimi boyun əydiyini, şəxsiyyə-
tsizliyini, mənavi düzgünlüyünü açıb göstərir.

İstedadlı aktyor Fuad Poladovun düşünülmüş, bacarıqlı ifa-
sında Tom Soyər obrazı özünün mükəmməl səhnə həllini tap-
mışdı. Tamaşaçı məhz əsərin pəhrəmanı Tom Soyərin vasitə-
silə Amerika imperializminin iç özünü görür, həm də
Bayalstan hökumətinin iyənc siması ilə tanış olurdu. Tom
Soyər yaxşı bilir ki, onun kimi düşüncələr, haqq işi uğrunda
mübarizə aparmaq istəyənlər hər bir kapitalist ölkəsində - lap
elə ABŞ-n özündə rədd edilirlər. Obrazın daxilindən axıb gə-
lən yalana, böhtana, riyakarlığa, iktidulüyyə, yasaqa qarşı nifrətini
bildirən, özü də bu dünya işlərinin dəyişməyən qeyri
mümkünlüyü fikrinə gəlib çıxan Tom Soyərin daxili ələmi,
üzüntüləri, gerçək ələmdə yalqızlığı Fuad Poladovun hər bir
kəlməsində, danışıq tərzində, hərəkət və jestlərində, baxışla-
rında öz dolğun əksini tapırdı. Əsərin adı "Səhra yuxuları" ifa-
dəsinə də tamaşaçı ilk dəfə "Nyu-York tayms" qəzetinin
Bayalstandakı bu müxbirinin dilindən eşidirdi. Hadisələrin
sonrakı inkişafı da göstərdi ki, "Səhra yuxuları" ekzotik ölkə-
də keçən axşamların rahat, sakit davamı deyil, qorxulu
Bayalstanın - təqiblərin, qəsd və böhtanların hökm sürdüyü,
vicdan azadlığının boğulduğu bir yerdə ötən təlatümlü gün-
lərin inkişafıdır.

Bu cəhətdən, əsasən dramatik səpkili aktyor olan Həsən
Turabovun ustalıqla yaratdığı polkovnik Əmir surəti olduqca
ələmətdər idi. İfa "Səhra yuxuları"nın siyasi dram kimi janr tə-
yinine də xidmət göstərirdi.

Həsən Turabovun polkovnik Əmir rolundakı çıxışının təhlil-
linə keçmədən əvvəl qeyd edim ki, quruluşçu rejissor Vaqif
Həsənov bu rola ikinci ifa kimi, adətən komediya səpkili rol-
larda çıxış edən Yaşar Nuriyevi seçmişdi. Quruluşçu rejissorun
bu işini bəyənen tənqid yazmışdı ki, "Səhnə yuxuları" pyesi
Azərbaycan Dövlət Akademik Dram teatrının repertuarında
prinsipcə seçilən əsərdir. Onu sırf dram adlandırmaq çətinidir
və ironiya, siyasi fərs ünsürləri peyisində mayasında olduğu üçün
rejissor Vaqif Həsənov da bu keyfiyyətlərin sintezinə çalış-
mışdı. Yaşar Nuriyev də bu obraza verdiyi traktovka əsərdə-
ki hadisələrdə fərs olması ideyasından irəli gəlmişdi. Buna gö-

rə də aktyorun obraza aşıladığı məna müəllifin niyyətindən o
qədər də uzaq deyildi. Yaşar Nuri siyasi fərs üslubunu ifadə
vasitəsi kimi seçsə də, təbii ki, ənanəvi komizmə aludə olma-
mışdı. Aktyor Əmiri zahirən bəmərə, "centlmen", sözlünün ye-
rini-yataqını bilən bir adam kimi təqdim etsə də, əslində onun
qəddarlığını, iliyinə qədər işləmiş sadizminə göstərmişdi. Ağır
cəza altında iztirab çəkən adama tamaşa edən polkovnik Əmir-
Yaşar Nuriyev saçını darayır, özünə siqal verir. Bu onun daş-
ürekli olmasını, hiyləgər xislətini biruzə verir.

Həsən Turabovun ifasında polkovnik Əmir sözün ən geniş
mənasında müstəbid idi: "Həsən Turabovun pəhrəmanı (pol-
kovnik Əmir - G.H) qüvvətli xarakterdir: məkrlidir, tədbirlidir,
amansızdır. Bu üç keyfiyyət Turabovun ifadəsində vəhdət təş-
kil edir. Şübhə Əmirin - Turabovun iradəsinə idarə edən əsas,
bəlkə də yeganə hissədir". (2)

Polkovnik Əmiri Həsən Turabov ilk baxışda, ciddi, hörmətli,
hər şeyin yerini bilən, "xalqa xidmət edirmən" kəlməsi ilə
yünlən, səmimi, doğrucu, bacarıqlı görünməyə çalışan bir
dövlət adamı kimi görünürdü. Tom Soyərin dili ilə desək,
Bayalstanın güclü şəxsi... Prezidentin bacısı oğlu, gizli polis
reisi, həbsxanaların baş müfəttişi, təbii və uşqlar mühafizə
cəmiyyətinin fəxri sədri polkovnik Əmir çox şeyə qadirdir.
Cani təbiətdir, hiyləgərdir, amansızdır.

Müəllif mətninə əsaslanan Həsən Turabov bütün bu keçid-
ləri, obrazın daxil-i-mənavi eybəcərliyini, böhtançılığını, riyakar-
lığını, cani təbiətini açıb göstərir.

Əsərdəki əsas obrazlardan biri - Doktor Kərim Hamlet
Xanızadə ifa edirdi. "Heç bir rejim insanı alçalda bilməz... İnsan
yalnız bu cür rejimə boyun əyəndə alçalda bilər" - əqidəsi ilə
yaşayan doktor Kərim quruluşu qarşı mübarizədə də düz-
gün yol tutur və buna görə terror pisləyərk deyirdi"... ter-
rorçuluğa mənfəi münasibət bəsləyərəm. Elə hesab edirmən ki,
terror bizim məqsədimizə zərər gətirən yoldur". Onun amalı
ölkəsini Bayal istibdadından və Amerika imperializminin əsa-
retindən qurtarmaqdı.

Hamlet Xanızadənin ifasında doktor Kərim heç bir cəza,
böhtan, şantaj müqabilində əyilməyən, sınımayan, ən ağır,
dəhşətli işgəncələrdən sarsılmayan, öz əqidəsi uğrunda
mərdliklə ölən bir insan idi. Onun əqidəsinə, əmalına sadıqlı-
yı öz evində Tom Soyər və Luiza ilə söhbətlərində, polkovnik
Əmirlə mübahisələrində, sarsılmazlığı ilə dəhşətli cəzalara
dəzdüyü məqamlarda aydın hiss olunurdu.

Hamlet Xanızadə doktor Kərimi tamaşada iştirak etdiyi
bütün səhnələrdə xaricən sakit, vüqarlı, dözümlü, ağıllı təq-
dim etdiyi kimi, daxili-psixoloji cəhətdən də aydın təsvir edir-
di.

Mahmud rolunda çıxış edən Rafiq Əzimov səhnədə az gö-
rünsə də, tutarlı ifa nümayiş etdirirdi. Aktyor göstərdirdi ki
doktor Kərimdə olan qüdrət onda yoxdur. Tənqid yazmışdı ki,
Kərimin keçmiş müəllimi, həbsxanada qürüvən doktor Mah-
mud (Rafiq Əzimov)... qüdrət yoxdur. R.Əzimov Mahmudun
məğlubiyyətinin mənavi - fiziki səbəblərini kiçik epizod-
da məharətlə əhər.(3)

Filosof Rəhman Bədəlov da 18 aprel 1981-ci il tarixli
"Bakinskiy raboçiy" qəzetində çap etdirdiyi "İspitanie debö-
tö" adlı məqaləsində ümumiyyətlə əsəri və tamaşanı, o cümlə-
dən doktor Kərim rolunda çıxış edən Hamlet Xanızadənin
ifasını müsbət qiymətləndirmişdir.

"Səhra yuxuları" əsərində və tamaşasında mübarizənin

üçüncü cəbhəsini "Azadlıq və ya ölüm" təşkilatının üzvləri Mehdi (Nəbi Qədirov), Leyla (Firəngiz Mütəllimova), Ruzigar (Hacı İsmayılov) və Həbib (Fəxrəddin Manafov) təmsil edirdilər. Onların öz inqilabi fəaliyyətlərini, istibdad əleyhinə çevrilmiş mübarizələrini cəsarətlə aparırdılar. Heyf ki, onlar möhkəm birliyə malik olmadıqları üçün məğlubiyyətə düşər olurdular. Təbii ki, qəzetlərdə də qeyd olunduğu kimi, tamaşada bu gənclərin ifaçılarının hamısı eyni dərəcədə emosional alınmamışdı. Lakin Hacı İsmayılovun xəyalpərvər şəkildə yaratdığı Ruzigar xoş təsir bağışlayırdı. Fəxrəddin Manafov Həbib obrazının xain təbiətini, çevikliyi emosional ifadə vasitələri və plastika ilə tamaşaçıya çatdırırdı.(4)

Tamaşanın mübarizə pafosunun, qəhrəmanlıq ruhunun inkişafında Firəngiz Mütəllimovanın ifa etdiyi Leyla obrazının da (bu rolu Hicran Qəşəmovə da ifa edirdi) müəyyən rolu vardı. İş burasındadır ki, tamaşaçı Leylanı səhnədə ilk dəfə sonuncu səhnədə göürdü, onun sözləri də az idi.

Təsəvvür edin ki, bütün tamaşa boyu adı hallandırılan, polkovnik Əmirin tutub öldürmək üçün dəridən-qabıqdan çıxdığı, terrorçuluq yolunu tutsa da, xalqa xidmət işini özünə borc bilən, xalqın qəhrəman qız hesab etdiyi Leyla səhnədə bir anlıq görünüşündə necə dayanmalı, "Heç bir istəyim yoxdur" - sözünü necə söyləməlidir ki, tamaşaçının Leyla haqqında aldığı qiyabi təəssürata xələl gəlməsin, əksinə o daha qüvvətli bir obraz kimi özünü təsdiq etsin.

Firəngiz Mütəllimovanın duruşu, baxışı, jesti bu təsəvvürü qüvvətləndirdiyi kimi "Heç bir istəyim yoxdur" - sözləri də qüvvətli səslənirdi. Aktrisa bu sözləri elə cəsarətlə, qürurla, mərdliklə söyləyirdi ki, tamaşaçı bu sözlərdə Leylanın zəhmətkeş insanlara hörmətini, xalqın düşmənlərinə nifrətini, hiddətini, xalqının gələcəyinə inamını aydın hiss edirdi. Dar ağacının altına gəlib kətilin üstünə çıxıb kəndiri boğazına salan zaman dediyi "Yaşasın azadlıq" sözləri də aktrisanın dilindən qüvvətli səslənirdi.

Heç şübhəsiz ki, "Səhra yuxuları" tamaşasının müvəffəqiyyətində Hamlet Qurbanovun (Horvard Bruk), Bəsti Cəfərovanın (Luiza Bruq), Əsgər Məmmədovun (1-ci Şahid), Telman Adıgözəlovun (2-ci Şahid), Rafael Dadaşovun (1-ci reportyor), sözsüz rolun ifaçısı Rüstəm Əliyevin (lal-dinməz polis) emosional oyun tərzlərinin, düşünülmüş səhnə davranışlarının müəyyən rolu olmuşdur. Eyni zamanda "Səhra yuxuları" pyesi Azərbaycan Dövlət Akademik Dram teatrında prinsipcə seçilən bir əsər kimi teatrın ümumi yaradıcılıq inkişafına müəyyən müsbət təsirini göstərdi.

Gülnarə HÜSEYNOVA,
ADMİU - nun müəllimi

Ədəbiyyat

1. Sabir Bəsirov. Anar. Bakı. Azərbaycan Bilik Maarifçilik cəmiyyəti. 1991.
2. Əsəd Məmmədov "Səhra yuxuları" "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzeti. 15 may 1981-ci il.
3. Рахман Бадалов. Испытание дебютом, "Бакинский рабочий" газеты. 18 апрел 1981.